

KORNÉLI BEÁTA

Harry St. John Philby Palesztina-tervei 1920–1944

Harry St. John Philby's Palestinian Plans 1920–1944. In the 20th century, one of the perpetual, unresolved problems of Arab leaders in the Middle East is the Palestinian question. Despite fine rhetoric they are constantly confronted that to this day they have not been able to establish Arab unity on the Palestinian question, or at least achieve that they be seen as equal negotiating partners by the Western powers. Between 1920 and 1940, Harry St. John Philby, a renowned British Arabist, explorer and historian of Arabia, and later an adviser to Ibn Saud, also made an attempt to resolve the issue.¹ There are at least as many legends about Philby as there is about Captain Thomas Edward Lawrence, the leader of the Arab uprising,² and later the confidant of the Emir Feisal ibn Hussein.³ There are also opinions that in the 1930s, Philby circumvented the Iraqi Petroleum Company against the American Socal, persuading Ibn Saud to grant a concession not to the British but to the American oil company, helping to trigger a reorganization of great-power relations in the Middle East.⁴ Contemporary British diplomats and officials, however, said he was just a careerist rogue. The purpose of my study is to explore the section of Philby's activities in the Middle East on Palestine and to present the initial Judeo-Arab diplomatic settlement aspirations.

Keywords: John Philby, Middle East, Palestine, British Mandate, zionism, Arab nationalism

A cionisták általában gyanakvással tekintettek azokra az angolokra, akik rajongtak Arábiáért. Talán joggal, mert úgy érezték, hogy az arabok felé elkötelezettek, Palesztinával kapcsolatban is azok, következésképp ellenségesen viseltetnek a cionizmus iránt. H. St. John Philbyt is ilyennek gondolták.

Philby sok évet töltött Arábiában, 1930-ban áttért az iszlámra, önmagára mégis szocialistaként tekintett. Karrierjét a gyarmatügyi minisztériumban kezdte, majd az indiai alkirály adminisztrációjában folytatta. Már idejekorán az indiaiak önrendelkezése mellett szállt síkra.⁵ Indiában találkozott először muszlimokkal és itt kezdődött érdeklődése az iszlám világ iránt, ami őszinte rajongássá alakult az évek során. Az első világháború idején Sir Percy Cox irányítása alatt Mezopotámiában szolgált.⁶ Feladata a törököktől elfoglalt terüle-

¹ Monroe 1973.

² Ferwagner 2016.

³ Faulkner 2016.

⁴ Yergin 2018, 326–343.

⁵ Philby 1948.

⁶ Ulrichsen 2017; Townsend 2010, 125–134.

teken a brit közigazgatás pénzügyi rendszerének kialakítása volt, a területi sajátosságok figyelembevételével megszervezte a helyi bankrendszert és javaslatára bevezetésre került a váltó használata, mely jelentősen csökkentette az arany kiáramlását. Karrierjét a brit mandátumrendszerben újonnan létrehozott Irakban folytatta, a frissen megalakult iraki kormány első belügyminiszterének, Szajjid Tálibnak⁷ lett a tanácsadója, miközben az iraki közigazgatás megszervezésén dolgozott. Munkája során összeütközésbe került Cox politikai főbiztossal és Gertrude Bell arabszakértővel,⁸ akik támogatták Feiszal emír királlyá koronázását. Tálib és Philby két okból ellenezték mindezt, egyrészt a lakosság többsége síita, míg Feiszal szunnita volt, másrészt Philby köztársaságot szeretett volna, így Cox menesztette hivatalából.⁹ Ám nem maradt feladat nélkül, hiszen a brit mandátumrendszer híján volt arabul beszélő tapasztalt tisztviselőknek, ezért Lawrence javaslatára 1921-ben Churchill gyarmatügyi miniszter Transzjordániába nevezte ki Abdalláh emír tanácsadójává, miután a brit kormány deklarálta, hogy a Balfour-nyilatkozat nem vonatkozik a területre.¹⁰

Philby felvilágosult nézetei felkeltették a szimpátiáját Dr. Hájim Veicmannak, a Cionista Szervezet elnökének, aki még 1920-ban egy palesztinai államigazgatási posztra javasolta Philbyt. Sir Herbert Samuel palesztinai főbiztosnak¹¹ 1920. május 27-én így írt: „Amint látja a május 24-i levelemhez csatolt másolatot, Philby jóindulattal viseltetik a cionizmus ügye iránt és egészében a keleti politikával kapcsolatos nézetei, ahogy mondtam, szokatlan-

⁷ Szajjid Tálib az arab függetlenségi mozgalom egyik prominens tagja, családja a bászrai előkelők köréhez tartozott, őseit egészen Mohamed prófétáig tudta visszavezetni. Szajjid Tálib 1901-ben Nedzsd tartományban al-Hasza kormányzója, 1903-ban Isztambulban az Oszmán Birodalom tanácsadó testületének tagja, 1908-tól az oszmán parlamentben Bászra képviselője. Két arab párt megalapítása is a nevéhez fűződik, a Szabadság és Függetlenség Párja és a Szabadság és Szövetség Pártja. Erősen tiltakozott az oszmán centralizációs törekvések ellen, kiállt az arab politikai és kulturális függetlenség mellett, ami miatt betiltották a pártját. 1913-tól Bászra kormányzója, ahol életre hívta a Bászrai Reformista Gyűlést, amely az arab vilajetek képviselőiből álló helyi testület volt. A brit mandátumrendszerben 1920–1921-ben az első iraki kormány belügyminisztere.

⁸ Gertrude Bell brit régész és arabszakértő, feltérképezte és jól ismerte Szíria, Palesztina, Mezopotámia és Arábia belső területeit, törzseit. Arabtudásának következtében a helybéli törzsfőkkel és arab vezetőkkel jó kapcsolatokat ápolt, ezért komoly befolyása volt a közel-keleti brit politika alakítására. Lawrence kapitánnyal együtt a Hásimita Feiszal és Abdalláh királlyá koronázását támogatta Irakban és Transzjordániában, emiatt összetűzésbe került Philbyvel, aki köztársaságpárti volt.

⁹ Bell 1927.

¹⁰ Friedman 2008.

¹¹ Sir Herbert Samuel zsidó származású brit liberális politikus az első világháború alatt, a brit kormány tagja, a cionizmus támogatója. 1915 januárjában köröztetett egy memorandumot „*Palesztina jövője*” címmel a kormánytagok között, melyben javasolta, hogy a briteknek el kellene foglalniuk Palesztinát a Szezi-csatorna védelmének biztosítása érdekében és támogatniuk a zsidó nemzeti otthon megteremtését, mely szintén ezt a célt szolgálná. Amikor a brit hadsereg 1917 végén elfoglalta Palesztinát és 1920-ban megszervezte a civil közigazgatást, a kormány Samuelt nevezte ki Palesztina főbiztosának, mielőtt még a Népszövetség Tanácsa elismerte volna Palesztinát brit mandátumterületként. Míg a cionisták üdvözölték a kinevezést, Edmund Allenby tábornok, a katonai közigazgatás vezetője és a muszlim-keresztény egyesületek szervezete ellenezte azt, félve attól, hogy egy zsidó származású főbiztos kinevezése az első lépés a zsidó nemzeti otthon megvalósítása felé. Samuel kinevezése után korrekt módon próbált egyensúlyt tartani a zsidók és az arabok között egészen hivatali idejének végéig, 1925-ig. Még a zsidó bevándorlást korlátozó intézkedéseket is hozott, s ő nevezte ki a palesztinai arab nemzeti mozgalom későbbi vezetőjét, Háddzs Amin al-Huszeinit Jeruzsálem főmuftijává.

nul liberálisak, ami széles látókörre vall.”¹² Az említett csatolmány Philby Leonard Steinnek, a Cionista Szervezet politikai titkárának Londonba címzett levele volt: „Remélem, jól halad a munkájával és hamarosan láthatom, hogy Palesztina civil közigazgatás alá kerül, a brit mandátum alatt pedig a cionisták folytathatják céljaik megvalósítását. Azt pedig különösen remélem, hogy létrejön a megállapodás az arab államokkal, amely Palesztina fejlődésének nyitánya lehetne a cionista proklamáció szellemében.”¹³ Veicman javaslata volt az első kapcsolatfelvétel a cionisták és Philby között, amelyet aztán sok másik követett, melyek többségét a Cionista Szervezet tagjai kezdeményezték.

A Zsidó Ügynökség¹⁴ Politikai Bizottságának 1929. november 11-i ülésén Veicman már egészen másként nyilatkozott Philbyről, ellenségnek nevezte, akiben egyáltalán nem bízik. Látni fogjuk, hogy ez méltánytalan megállapítás, pusztán azért, mert Philby nem vált lelkes támogatójává a cionizmusnak, s hitt abban, hogy az együttéléshez szükségesek és kívánatosak a kompromisszumok, nemcsak a zsidók, de az arabok részéről is. Ez pedig sokkal több, mint amit általában az arabszimpatizánsok hajlandók voltak elfogadni.

1922 végén Philby Londonba kísérte Abdalláh transzjordániai emírt a brit kormánnyal az éves államfői támogatásának összegével kapcsolatban folytatott megbeszélésre. Ekkor találkozott Veicmannal és más cionistákkal, hogy megvitassák egy esetleges zsidó–arab megállapodás lehetőségeit. Abdalláh úgy vélte, hogy jelentős mértékben hozzájárulhat országa fejlődéséhez, ha sikerülne a megegyezéssel még több zsidó tőkét bevonoznia. Az 1920-as években több zsidó pénzembernek is koncessziókat adott Transzjordánia bányászataiba és elektromos iparába történő beruházásokhoz.¹⁵

A Cionista Végrehajtó Bizottság¹⁶ 1922. december 8-i ülésén Leonard Stein beszámolt a Philbyvel folytatott beszélgetésről. Philby azon az állásponton volt, hogy minél hamarabb át kellene alakítani a mandátumrendszert, mielőtt még a brit adófizetők tiltakozásának nyomására a kormány be nem jelenti kivonulási szándékát az országból. Szerinte az arabok

¹² Rolef 1972, 108.

¹³ Uo.

¹⁴ A Zsidó Ügynökség a Cionista Szervezet képviseleti és végrehajtó testülete volt Jeruzsálem központtal, melynek célja támogatni a zsidó letelepedést és Palesztinában a zsidó nemzeti otthon fejlődését. A megnevezés először 1922-ben a palesztinai brit népszövetségi mandátum 4. cikkelyében jelent meg: „Ismerjenek el arányos zsidó képviseletet (Zsidó Ügynökség) hivatalos testület gyanánt. Ez a képviselet legyen hivatva arra, hogy Palesztina kormányát tanáccsal lássa el és vele együttműködjenek olyan gazdasági, szociális és egyéb kérdésekben, amelyek a zsidó nemzeti otthon felállításával, valamint Palesztina zsidó lakosságának érdekeivel állnak kapcsolatban.” A testület fontos szerepet játszott egyrészt a világ zsidósága, másrészt a nagyhatalmak és a nemzeti otthon közötti kapcsolattartásban.

¹⁵ Rostoványi 2006, 103.

¹⁶ Az 1897-es első cionista kongresszuson a cionista mozgalom állandó intézményekkel rendelkező szervezetté alakult. Legfelső szerve a Cionista Kongresszus, mely négyévente ülésezik, a köztes időszakban az Általános Tanács irányítja a szervezet tevékenységét, mely gyakorolja a kongresszus összes jogkörét. A Kongresszus és a Tanács által hozott döntéseket a Végrehajtó Bizottság valósítja meg. Az Általános Tanács a VB javaslata után minden költségvetési és pénzügyi kérdésben önállóan vagy az Állandó Költségvetési és Pénzügyi Tanáccsal együtt dönt, feltéve, ha az nem ellentétes a Kongresszus határozatával. A Cionista Kongresszus választja meg a VB elnökségi tagjait, akiknek a feladata a Cionista Szervezet napi tevékenységének az irányítása Palesztinában és a diaszpórában. A VB a Szervezet irányító szerve, melynek elsődleges feladata a Kongresszus és a Tanács döntéseinek végrehajtása.

elfogadnák a Balfour-nyilatkozatot,¹⁷ ha számukra is szavatolva lennének az önrendelkezésükhöz szükséges jogok, ahogy Irakban. De teljességgel elleneznek minden olyan elképzelést, ami végül zsidó hatalmi fölényhez vezetne. Várja, hogy Transzjordánia függetlenné váljon, mert akkor egyesülhetne Palesztinával egy arab emír vezetése alatt. Ha a zsidók beleegyeznének ebbe, az arabok elismernék a Balfour-deklarációt és a zsidók megkapnák a garanciákat.¹⁸ A cionisták nemigen lelkesedtek Philby ötletéért, hogy a brit mandátumi vezetést felcseréljék egy arab emír, feltehetően Abdalláh uralmára.

A következő beszélgetés Stein és Philby között december 27-én zajlott. Philby kifejtette, nem látja akadályát annak, hogy a hébert hivatalos nyelvvé nyilvánítsák. Tisztában van azzal, hogy amit a zsidók követelnek Palesztinában, az nem csupán az egyénnek járó azonos bánásmódhoz való jog, hanem a nemzeti egység elismerésének a joga is. Ami ezeknek a biztosítékoknak a betartását illeti, megadható lenne olyan keretek között, mint amilyen a Nagy-Britannia és Irak között létrejött szerződés.¹⁹ Megismételte korábbi véleményét, hogy a jelenlegi politika nem vezet sehová, és semmilyen arab–zsidó megállapodás nem fog létrejönni addig, amíg Palesztinát Nagy-Britannia kormányozza az arab lakosság feje felett. Végezetül megjegyezte, abban a reményben tartja a kapcsolatot a cionista mozgalommal, hogy az hamarosan megteszi a szükséges első lépéseket a megegyezés irányába. Stein elhatározta, hogy utánajár a gyarmatügyi minisztériumban, mennyire lehet komolyan venni Philby szavait. 1923. január 19-én találkozott Sir John Shuckburgh miniszterhelyetttessel, aki helyeselte óvatosságát Philby javaslataival kapcsolatban. A garanciák kérdésében határozottan állította, hogy politikai körökben egy angol-palesztinai szerződés az angol–iraki megállapodás mintájára gyakorlatilag ki van zárva. A találkozó eredményeképpen Stein február 26-án ezt írta Philbynek: „Természetesen teljes mértékben egyetértünk Önnel abban, hogy kívánatos lenne a stabil egyensúly megteremtése Palesztinában, és tudjuk, hogy az Ön javaslatai is ezt a célt szolgálják. Azonban a mi szempontunkból két lényeges feltételnek kell teljesülnie, mielőtt elfogadhatnánk ezeket. Az egyik, hogy ne csak ígéret legyen, hanem garancia is a cionista érdekek biztosítására. A másik, aligha szükséges mondanom, hogy Ófelsége kormányának támogatnia kell mindezt, de jelenleg ezek a feltételek nem léteznek.” Majd megerősítésképpen megismételte, hogy egyetértenek az arab és zsidó érdekek közötti stabil egyensúly megteremtésének szükségességében.²⁰

Ebben az időszakban Abdalláh és a cionista vezetők kapcsolata is érdekesen alakult. Az emír szerepe folyamatos vita tárgya a történészek körében. Nem kérdés, hogy ambiciózus tervei miatt sosem volt megelégedve transzjordániai birtokával. Kétségtávol igaz, hogy McMahon kairói brit főbiztos ígéretei apjának, Huszein mekkai sarífnak,²¹ amelyek egy arab kalifátusról szóltak, és a Palesztináról sebtében leszakított Jordánon túli terület, amit Churchill csak átmenetileg ajánlott fel Abdalláhnak, nem ugyanaz.²² Minden bizonnyal úgy

¹⁷ A Balfour-nyilatkozatban a brit külügyminiszter proklamálta a kormány nevében, hogy támogatják Palesztinában a zsidó nemzeti otthon létrehozását. Lugosi 2006, 42.

¹⁸ Rolef 1972, 108.

¹⁹ Lugosi 2006, 105–107.

²⁰ Rolef 1972, 109.

²¹ Lugosi 2006, 29–33. Vö. Friedman 1970; Toynbee 1970.

²² Nemcsak Abdalláh érezte magát becsapottnak, hanem a cionisták is, mivel a zsidó nemzeti otthon számára odaígért Palesztinából leszakítottak egy nagy részt, az eredeti terület kétharmadát, és azt elzárták a zsidó betelepülők elől.

tekinthetett önmagára, mint aki Hásimita-leszármazottként egészen Mohamed prófétaig tudja visszavezetni családfáját, és a kezdeti brit ígérek ellenére mostohán bánt vele a történelem. Egész életében azon fáradozott, hogy helyrehozza a rajta esett méltánytalanságot és kiterjessze hatalmát a transzjordániai határokon túlra.²³

Ahogy minden arab vezető a mandátumrendszerben, ő is csak közvetítőszerepet játszott a nagyhatalmak és a helyi struktúrák között, míg a tényleges uralom a britek és franciák kezében volt. Feladata elsősorban abban állt, hogy összeegyeztesse a brit kormány és a transzjordániai arabság érdekeit oly módon, hogy közben fenntartsa a helyi társadalmi szervezetek érintetlenségét a saját maga uralmával együtt. A régióban Transzjordánia egyfajta ütközőzónaként szolgált Szíria és Palesztina között, továbbá Irak és Arábia között, ami a brit stratégiai és politikai érdekeket szolgálta. Ezért az arab világ Abdalláh transzjordániai jelenlétét visszavonhatatlanul a brit politikával azonosította, Philby is.²⁴ Az emír tisztában volt területe sebezhetőségével, nyersanyag-kiszolgáltatottságával, nagyhatalmi megfontolásból eredő térségbeli elszigeteltségével. Így mindenáron növelni akarta saját politikai mozgásterét azáltal, hogy Transzjordánia kiterjesztésével csökkenti függőségét és megalapozza a brit kormánytól független Transzjordánia regionális létjogosultságát.²⁵ Úgy vélem, Philby nem mérte fel jól Abdalláh helyzetét, aki a többnyire Hásimita-ellenes arab világban nem talált szövetségeseire, így rákényszerült arra, hogy azokkal szövetkezzen, akik támogatták, történetesen az angolokkal és a zsidókkal. Tény az is, hogy az egyetlen palesztinai politikai csoportosulás, amely kitartóan építette és tartotta fent a kapcsolatot Abdalláhhall, a Zsidó Ügynökség volt, mert azt remélte, hogy megnyitja Transzjordánia kapuit a zsidó letelepedés előtt, vagy menedéket ad az esetlegesen áttelepített palesztinai araboknak.²⁶ Ezek a megkeresések, amelyeket a Zsidó Ügynökség kezdeményezett először Philbyn keresztül, az 1930-as években kulminálódtak, amikor is szerződést kötöttek arról, hogy az Ügynökségnek bére adja a Jordán-völgy területét. Abdalláh balszerencséjére az ügyletet a palesztinai sajtóban publikálták, ami annyira diszkreditálta, hogy jó darabig távol maradt a cionistáktól.

A Peel-bizottság 1937-es jelentésében javasolta, hogy Palesztinát osszák ketté az arabok és a zsidók között,²⁷ és hogy az arab részt helyezték Abdalláh irányítása alá, aki kapva kapott az alkalmon. Nem véletlen, hogy ő volt az egyetlen arab vezető, aki nyilvánosan támogatta a felosztást, amiért keményen bírálták az egész arab világban. Abdalláh ennek ellenére kész volt eljátszani ezt a szerepet, s később, amikor London 1939-ben visszavonta a tervet, kárpoztást követelt, amiért kellemetlen helyzetbe hozták: 1500 fontot, azonnal készpénzben, az évi állami támogatásának emelését, nagyobb függetlenséget és a brit ellenőrzés csökkentését Transzjordánia belső ügyeiben.²⁸ Amikor a Népszövetség elvetette Palesztina kettéosztását, a brit kormány támogatta az emír szerepének kiterjesztését a kijelölt palesztinai arab terület felett. Palesztinai arab elit hiányában stabilizáló erőként és brit kli-

²³ Kazziha 1979.

²⁴ „Abdalláh emír nem rossz ember, csak nem igazi uralkodó, hanem a britek bábja.” Thompson 2002, 51.

²⁵ Shlaim 1988, 41–57.

²⁶ Rostoványi 2006, 103–108.

²⁷ A bizottság a brit kormány megbízásából 1936 augusztusában alakult meg Lord Peel vezetésével, hogy kiderítse az 1936 áprilisában kitört palesztinai zavargások okait. 1937. július 7-én nyilvánosságra hozott jelentésében megállapította, hogy Palesztina brit népszövetségi mandátumként nem működik, és a terület felosztását javasolta az arabok és a zsidók között.

²⁸ Wilson 1990, 39.

ensként szolgálhatott volna. Tehát Philby alapvetően nem járt messze a reálpolitikai gyakorlatától, amikor 1922-ben Abdalláh emírt javasolta az egységes Palesztina élére.

Philby, aki még három évig szolgált Transzjordániában, csatlósodott a brit kormány külkeleti politikájában, tudván, hogy Abdalláhnak a közeljövőben nem fognak nagyobb önállóságot adni, ezért távozott hivatalából. Israel Cohen, a cionisták helyi vezetője már Londonban kereste fel, s felkérte, hogy vegyen részt a palesztinai kérdéssel kapcsolatos találkozójukon, amit 1925 októberében terveztek megtartani. Philby elfogadta a meghívást, de még annak előtte Arábiába utazott.

1929-ben, a siratófali incidens²⁹ évében került sor arra ismét, hogy Philby bekapcsolódjon az arab–zsidó konfliktus megoldásának rendezésébe. A kezdeményezés Dr. Judah L. Magnesétől,³⁰ a jeruzsálemi Héber Egyetem első kancellárjától származott, aki egyike volt a palesztinai probléma két nemzeti megoldása legfőbb támogatóinak.³¹ Philby maga jelentette a felkérést október 21-én Lord Passfield gyarmatügyi minisztériumi titkárnak Damaszkuszba. Ugyanekkor a Palesztinai Arab Bizottság³² küldöttsége is felkereste őt és tájékoztatta, hogy a közelgő jeruzsálemi kongresszuson olyan javaslatot fog elfogadni, miszerint semmilyen kompromisszumra nem lehetséges a zsidó vezetőkkel, ám ez a határozat nem fog nyilvánosságra kerülni.

Philby november 1-jén még egyszer írt Passfieldnek: „Október 26-án az egész délelőtti órát a Legfelsőbb Muszlim Bizottság hivatalában töltöttem Háddzs Amin al-Huszeini jeruzsálemi főmuftival³³ és helyettesével. Megbeszélést folytattunk egy tervezetről, és az eredmény nagyon biztató, majd elküldöm Önnek Damaszkuszról. Ugyanezen a napon a hotelban, ahol megszálltam, megismerkedtem Joseph Levyvel, a *New York Times* külkeleti tudósítójával, és a palesztinai helyzetről beszélgettünk. Mindketten egyetértettünk abban, hogy tényleges lépésekre van szükség a palesztinai ügy tartós megoldásához. A

²⁹ Ahogy nőtt a palesztinai arab lakosság félelme a növekvő zsidó bevándorlás és az egyre intenzívebbé váló cionista politikai tevékenység miatt, úgy fokozódtak a zsidó közösségek elleni arab támadások. 1929 nyarán a Siratófalnál imádkozó zsidók egyre nagyobb ellenállásba ütköztek és augusztus 23-án egy arab csoport fegyvertelen, magányos zsidókra támadt a jeruzsálemi Óvárosban. Amikor híre ment az atrocitásnak, Hebronban megtámadtak egy zsidó iskolát, vidéken zsidó kibucokra, falvakra támadtak, amit az 1920-ban alapított Hágáná paramilitáris szervezet sikerrel vert vissza. A Hisztádrút, az Általános Héber Munkásszövetség felelőssége volt minden őrzési és védelmi funkció, ennek keretében hozták létre a Hágánát, melynek célja a palesztinai zsidó javak védelme és a zsidó életék oltalmazása volt.

³⁰ Goren 1982, 52, 298–301.

³¹ Gilbert 1998, 73–74. Vö. Rostoványi 2006, 362–364.

³² Az Arab Végrehajtó Bizottság az Arab Legfelsőbb Bizottságból alakult ki 1936-ban az arab általános munkássztrájk kezdetekor, mely a palesztinai arabok legfontosabb politikai szervévé vált. Magában foglalta a városi előkelőket, a klánok és a politikai pártok vezetőit a jeruzsálemi főmufti, Háddzs Amin al-Huszeini vezetésével. A bizottság támogatta a sztrájkot, követelte a zsidó bevándorlás beszüntetését, felelős nemzeti kormány megalakítását, tiltakozott a zsidók földvásárlása és a palesztinai zsidó nemzeti otthon létrehozása ellen. Amikor 1937-ben arab felkelők meggyilkolták Galilea brit körzeti megbízottját, a mandátumi vezetés feloszlatta a bizottságot, tagjait letartóztatta, a Reform Pártot, a Nemzeti Blokkot és az Isztiklál (Függetlenségi) Pártot betiltotta.

³³ Háddzs Amin al-Huszeini a mandátumi Palesztina arab nacionalista vezetője. Erősen ellenezte a zsidó bevándorlást és a zsidó nemzeti otthon létrehozását Palesztinában, a Nagy-Szíria-terv és Fejszal emír támogatója volt.

megbeszélésünk eredménye pedig az lett, hogy megkért, írjam meg javaslatomat a témában, leközlőné az újságban. Levy le volt nyugőzve annak a lehetőségétől, hogy a rendezés sikerrel járhat, így tudtom és beleegyezésem nélkül megmutatta Dr. J. L. Magnesnek, ő pedig bemutatta barátainak, a jeruzsálemi zsidó közösség néhány vezetőjének. Magnes ennél is komolyabban vette a dolgot. Az egész 30-át élénk vitával töltöttük az egyezmény közös megfogalmazásával, részben Dr. Magnesszel, részben Mr. Levyvel, részben al-Huszeinivel. Szerződéstervezet született a Magnesszel való megbeszélésből, amit megfontolás és áttekintés céljából később Háddzs Aminnak terjesztettem elő. Az eredmény egy végleges terv lett, amelyet mellékelten csatolok.”³⁴ („B” melléklet)

November 2-án Sir John Chancellor palesztinai brit főbiztos értesítette a találkozóóról Lord Passfieldet, amiről Magnestől értesült. „Magnes elmondása szerint Mr. Philby (akit én nem ismerek) közeli barátja Önnek, akinek ugyan nem adott megbízást Palesztinába, ugyanakkor engedélyezte, hogy magánemberként értekezzenek a jelenlegi érzékeny palesztin helyzetről és megoldási javaslatokról. Philby Jeruzsálembé érkezve kapcsolatba lépett Háddzs Aminnal és más arab vezetőkkel, akiket arról akart meggyőzni, hogy fogadják el a »programjukat« (ahogy Dr. Magnes nevezte), melyet csatolok, és megígérték Philbynek, hogy megpróbálják elfogadtatni az Arab Kongresszusban.³⁵ Ő és Mr. Levy úgy gondolják, hogy a palesztinai cionista vezetők mindezt elfogadnák, és azt remélik, hogy az amerikai zsidó közösség is. Bonyolultabb lesz az angol cionista zsidókat rávenni a beleegyezésre, de szerintük sikerülhet.”³⁶ November 25-én Passfield táviratozott Chancellornak, s elmagyarázta, hogy nem adott Philbynek semmiféle megbízást arra, hogy bárkivel is tárgyaljon vagy a nevében cselekedjen. Még csak nem is gondolt független közvetítő megbízására a Chancellorral való egyeztetés nélkül. Philby pedig végképp nem jutott az eszébe. Még ha nem is lenne előéletében folyamatos ellenérzés a brit közel-keleti politika iránt, akkor is teljesen alkalmatlan lenne egy ilyen feladatra. Nem kívánt válaszolni Philby levelére vagy tüzetesen megvizsgálni a tervét. Ez persze nem azt jelenti, hogy elutasítana bármilyen palesztinai alkotmánytervezetet. Épp ellenkezőleg, mindenkor készségesen megvizsgál minden javaslatot, amelyet felelős hivatal terjeszt elé.³⁷

Magnes maga mutatta meg a tervet Harry Sachernek, a palesztinai Cionista Végrehajtó Bizottság tagjának az október 30-i találkozásukon. Nem említette a terv szerzőjét. Sacher ezt jelentette a bizottságnak a november 21-i memorandumában: „Magnes két dokumentu-

³⁴ Rolef 1972, 110.

³⁵ 1918-ban, miután a britek legyőzték az oszmán hadsereget és elfoglalták Palesztinát, katonai közigazgatást vezettek be. Tiltakozásul a brit politika és az egyre erősödő politikai törekvések ellen, az arabok minden jelentősebb városban politikai társulásba, klubokba, muszlim–keresztény egyesületekbe szerveződtek, melyek a Palesztinai Nemzeti Kongresszus keretei között ülészttek. A kongresszus 1919 és 1928 között hétszer ülésezett Jeruzsálemben, Jaffában, Haifán és Nabluszban. Széles körű arab támogatottsága ellenére a brit szervek nem fogadták el hivatalosan a szövetség végrehajtó bizottságát. Az 1919-es első jeruzsálemi kongresszuson kimondták, hogy nem ismerik el a politikai cionizmust, a Balfour-nyilatkozatot és zsidó nemzeti otthont. Csak abban az esetben fogadják el a brit népszövetségi segítséget, ha az nem sérti a terület szuverenitását. Palesztinát Szíria elidegeníthetetlen részének tekintik, mely vallásilag, nyelvileg, etnikailag, gazdasági és földrajzi szempontból is Szíriához tartozik és elutasították a Szíria feletti francia mandátumot. Palesztinát Szíria részének tartják Fejszal király és egy független szíriai kormány vezetésével.

³⁶ Rolef 1972, 110.

³⁷ Uo. 111.

mot mutatott, a második dokumentumot ő fogalmazta, amely tartalmaz egy passzust Jeruzsálemről, amely három vallás városa, ezért nem lehet sem az arabok, sem a zsidók, sem a britek központjává tenni, a többi általánosságban ugyanaz, mint az első. Mondtam Dr. Magnesnek, hogy szerintem egyáltalán nem alkalmas az idő arra, hogy kiadjunk egy ilyen-fajta dokumentumot, bármilyen liberális nézetet is valljanak Európában vagy Amerikában, az indítvány egyenlő lenne azzal, hogy a palesztinai kormánynak át kellene adnia az ország irányítását egy csapat gazembernek.” Magnes megtárgyalta az ügyet Ben Gurionnal is, a Hisztadrút³⁸ prominens vezetőjével, aki hasonlóan reagált, mint Sacher. Az egész ügy nagy vihart kavart a Cionista Szervezetben, ami valószínűleg nem az első volt a tekintetben, hogy vajon Philby magánemberként cselekedett-e vagy a brit kormány nevében. Slómó Kaplanszkij, a londoni Cionista Végrehajtó Bizottság tagja szintén készített egy memorandumot Philby szerepéről. November 8-án volt egy megbeszélése a Munkáspárt nemzetközi titkárságán, hogy kiderítse, vajon Philbyt megbízta-e valaki a brit kormányszervekből. Bebizonyosodott, hogy egyáltalán senki sem kérte fel erre a feladatra, és munkáspárti körök szerint Philby csupán vakmerő újságíró, aki nyilvánvalóan úgy próbált életre hívni egy zsidó–arab megállapodást, hogy magának szerezzen elismerést. November 11-én Veicman találkozott Shuckburgh-gel, aki határozottan tagadta, hogy Philbynek bármilyen köze lenne a gyarmatügyi minisztériumhoz.

A cionisták úgy gondolták, hogy a kezdeményezés Philbytől eredt és gyanús szándékot sejtettek mögötte. A Zsidó Ügynökség Politikai Bizottságának november 11-i ülésén jegyezték fel Veicman már említett véleményét. Eszerint Magnes valószínűleg közvetítőként kereste fel Philbyt. Az arabokkal való tárgyalás jelenleg időszerűtlen és amúgy sem bízik Philbyben, aki „mindig az ellenségünk volt”. Nem vette komolyan a tárgyalást, ahogy azt sem, hogy az Arab Bizottság megígérne bármit is. „Nem ez az első alkalom, hogy Philby az arabok és mi közénk áll. Ráadásul mindig feltűnik, amikor zavargás van Palesztinában.”

Veicman ítélete elfogult volt. Philbyt Magnes kereste fel, habár kifogásolta, hogy tárgyalásba kezdtek hivatalos engedély nélkül. Philby alapvetően nem kereste a bajt, de tény, hogy a maga feje után ment. Magnes szerint a cionizmus érdekében cselekedett. Úgy vélem, ha nem is a cionizmus, de mindenképpen a közös megegyezés előmozdításáért. Veicman véleménye vélhetően azért változott meg, mert reménykedett abban, hogy a brit kormány végrehajtja a Peel-bizottság felosztási tervét, ami területileg nem egyezett meg azzal a nemzeti otthonnal, amit a cionisták kítűztek maguknak, de kiindulási alapnak több volt, mint a semmi.³⁹ Így nem lelkesedett Philby új ötletei iránt.

Amikor Ben Gurion a Zsidó Ügynökség elnöke lett 1934-ben, kapcsolatba lépett Philbyvel, mert megpróbált érintkezésbe lépni Ibn Szaúddal. Ő volt a három arab uralkodó közül az egyik, aki 1936-ban felszólította a palesztinai arabokat, hogy fejezzék be a sztrájkot, és engedjék, hogy a Peel-bizottság tegye a dolgát. Ben Gurion a bizottság jelentésének publikálása előtt két hónappal járt Londonban, ekkor találkozott Philbyvel és Armstrong kapitánnyal, akik mindketten kapcsolatban álltak a szaúdi uralkodóval. A találkozóra 1937. május 18-án került sor. Philby azzal kezdte, hogy szerinte Ibn Szaúd az egyetlen arab uralkodó, aki fontos, és biztosan meg tudnak állapodni vele a palesztinai kérdésben.⁴⁰ Philby

³⁸ 1922-ben alakult meg Ben Gurion vezetésével, célja Izrael Állam megalakításának elősegítése volt.

³⁹ Porath 1984, 243.

⁴⁰ Karsh 2010, 52–53. Vö. Rolef 1972, 113; Thompson 2002, 50.

május 26-án olyan szerződéstervezetet küldött Ben Gurionnak, amelyről azt gondolta, hogy az arabok elfogadnák („D” melléklet). Május 31-én keltezett levelében elmagyarázta a cionisták érveit, amelyek miatt ellenzik Philby tervét. A legfontosabb pontok: (a) nem tartalmazza a zsidók Palesztinába való bevándorlásának jogát, amely történelmi alapokon nyugszik, (b) az egyetlen módja annak, hogy megelőzzék az egyik nemzet felülkerekedését a másikon, a teljes egyenjogúság megteremtése, tekintet nélkül a palesztinai kormányzat központi szerveiben lévő számarányukra. Reméli, nem lesz szükség egy ilyen szerződésre, mert el fog jönni az az idő, amikor az arabok és zsidók kölcsönös bizalomban fognak együtt élni, és csak a kulturális különbségek fogják elválasztani őket egymástól. (c) Ben Gurion megerősítette Stein 1924-ben tett kijelentését, hogy a zsidó–arab egyezmény létrejöttéhez elengedhetetlen a brit kormány beleegyezése és jóváhagyása. Ben Gurion szerint Philby sosem válaszolt a levelére.

Három hónappal a Peel-bizottság tervének publikálása után, amely a probléma legjobb megoldására Palesztina felosztását javasolta,⁴¹ Philby az amerikai *Foreign Affairs* folyóiratban közölte véleményét, tömören azt, hogy az araboknak el kellene fogadniuk a javaslatot. „Gyakorlatilag a Peel-bizottság elismerte az arabok azon követelését, amelyet még McMahon ígért Huszein sarífnak 1915-ben. Lord Peel próbált eleget tenni mindezeknek, annyira, amennyire ésszerűen lehetett. Azonban a tények figyelembe vételével mégsem tudott megfelelni teljesen amiatt a súlyos méltánytalanság miatt, hogy a britek hibás döntésből eredően közel félmillió zsidó települt be Palesztinába. Eltávolításuk egyszerűen elképzelhetetlen, egy arab kormány kényére-kedvére kiszolgáltatni őket szintén. Az egyetlen lehetőség, megadni nekik azt a területet, ahol önállóan letelepedhetnek. Nagyobb terület szerettek volna, de nem kaphatnak.⁴² De ebben biztosíthatnak maguknak egy olyan független szuverén államot, ami nagyobb, mint amiről a cionisták valaha álmodtak. Az arabok sosem tudnak alkudni. Ebben az esetben a követeléseik kilenc a tízhez teljesülhetnek. Abban a reményben, hogy a követeléseiket maradéktalanul teljesítik, vissza fogják utasítani az ajánlatot. Elképzelhetetlen, hogy teljesítenék minden igényüket. Az viszont könnyen elképzelhető, hogy így azt is elveszítik, amit most kaphatnak. Csökönnyösen ragaszkodnak ahhoz, hogy elutasítják a tervezetet, pedig ha alapjaiban elfogadnák, a későbbiekben lényeges módosításokat tehetnének a maguk javára.”⁴³ Vagyis Philby úgy gondolta, hogy az arabok nem veszítenek sokat azzal, ha feladják azt a kis területet, amelyen a zsidók létrehozhatnák saját államukat. Ugyanakkor a cionisták azzal, hogy területet kapnak, elérhetnének egyfajta *modus vivendit* az arabokkal szemben. Philby állítása beigazolódott azzal kapcsolatban, hogyha az arabok elutasítják a felosztást, azzal elveszíthetik egész Palesztinát. Nehéz lenne azt állítani, hogy cikke, amelyben arra kéri az arabokat, hogy fogadják el a felosztási tervet, anticionista lenne, különösen úgy, hogy maguk a zsidók elvileg hajlandók lettek volna elfogadni a tervet.⁴⁴ Philby csalódott, mikor 1938-ban a Woodhead-bizottság⁴⁵ jelentését

⁴¹ Lugosi 2006, 156–178.

⁴² A Peel-bizottság terve szerint a zsidó állam egészen kicsi lett volna. Nemesak a Negev, a Genezáret-tó keleti fele, hanem a Jordán folyón lévő Rutenberg-koncesszió, melyet a brit kormány 1922-ben adott a zsidóknak, hogy ott vízi erőművet építsenek, sem tartozott volna bele.

⁴³ Philby 1937.

⁴⁴ Gilbert 1998, 86–87; Porath 1984, 243–244.

⁴⁵ 1938 februárjában nevezték ki, feladata Palesztina Peel-bizottság által ajánlott felosztási tervének gyakorlati kidolgozása volt, az államhatárok meghatározása, az enklávék kijelölése, amelyek továbbra

követően a brit kormány végül elvetette a Peel-tervezetet. Az 1939-ben kiadott *Fehér Könyv*⁴⁶ alapján London tíz éven belül független palesztinai állam létrehozását tervezte, melyben az arabok lettek volna állandó többségben. Philby részt vett az 1939. február–március folyamán, még a Fehér Könyv publikálása előtt megrendezett londoni konferencián, ahol a brit kormány megpróbált tető alá hozni egy zsidó–arab megállapodást. Sikertelenül. Philby a következőket írja a Fehér Könyvről 1948-ban kiadott önéletrajzában: „Ha ezt a határozatot és a kapcsolódó ígéreteket betartanák, a palesztinai probléma egyszer s mindenkorra megoldódna. A kérdés az, hogy valóban betartják-e?” A cionisták árulásnak tartották a Fehér Könyvet a brit kormány részéről, ami a mérsékelt cionistákat is szélsőségszebb politikára sarkallta. Philby véleménye ebben az esetben ellentétes volt az övékével. Nem világos, hogy mikor kezdte támogatni a Fehér Könyvet, de az nyilvánvaló, hogy a cionista vezetők nem ismerték Philby álláspontját.

1939. október 6-án Veicman, Móse Sertok, a Zsidó Ügynökség Politikai Osztályának vezetője és L. B. Namier, a Manchesteri Egyetem tanára ismét felvették a kapcsolatot Philbyvel. Namier jegyzőkönyvet készített a találkozóról: „Philby arab–zsidó rendezési tervének problémáját tárgyaltuk. Ötlete szerint Nyugat-Palesztinát teljes egészében át kellene adni a zsidóknak az arab lakosság nélkül, kivéve Jeruzsálemet. Cserébe a zsidóknak támogatni kellene az arab nemzet egységét és függetlenségét, ahogy azt, véleménye szerint, a McMahon–Huszein-levelezéskor megígérték neki. Ezen felül átfogó anyagi segítséget kellene nyújtani az araboknak. Egy ilyen terv csak Ibn Szaúd vezetésével lenne megvalósítható. Veicman világosan hangsúlyozta, hogy amit megígérhetnek, az a gazdaság elősegítése, amely csak tőlünk függ, addig nem adhatnak semmi politikai biztosítékot, mert nem tehetnek semmit, ami megsértené a brit vagy a francia kormányhoz fűződő lojalitásunkat. Ugyanakkor jelezte, ha találkozik Roosevelttel elnökkel, megpróbál támogatást szerezni egy ilyen volumenű javaslatához. Ha addig Philby meg tudná szerezni Ibn Szaúd beleegyezését és támogatását, akkor küldjön értesítést. Philby őszintén beszélt Ibn Szaúd anyagi nehézségeiről, amit csak súlyosbított a mekkai zarándoklat háború miatti szünetelése. Felvetette, hogy 20 millió fontért cserébe Ibn Szaúd teljes mértékben meg tudná valósítani az elképzelést. Sertok javasolta, hogy az összeg legalább egy részét a palesztinai arabok más arab országokba való áttelepítésére kellene fordítani. A legvégén Philby meglehetősen zavartan megkért, miközben szabadkozott, hogy nem híve ilyen dolgoknak, de elő kellene készítenünk némi kenőpénzt a muftinak, Háddzs Amin al-Huszeininek és Ibn Szaúd embereinek, annak érdekében, hogy ne akadályozzák a végrehajtást. Mondtam, hogy mi sem vagyunk híve a csúszópénznek, de ha szükséges, megoldható, feltéve, ha meggyőződünk arról, hogy akinek adjuk, megteszi, amit ígért.”⁴⁷

Philby egyrészt támogatta a Fehér Könyvet az 1948-ban megjelent önéletrajza szerint, aztán meg átadta volna Nyugat-Palesztinát a zsidóknak. Meglehetősen ingadozott a véleménye az üggyel kapcsolatban, ahogyan az a karrierje előmozdulását szolgálhatta volna, de javaslatai, változó álláspontja ellenére, minden esetben az arab–zsidó megegyezést szolgálták a szerinte lehetséges legjobb módon. Igaz, nem riadt vissza a politikai kalandorkodástól sem.

is brit felügyelet alatt maradtak volna, továbbá javaslat a felosztott területek gazdasági, közigazgatási működésére. A tervet a brit kormány végül elutasította.

⁴⁶ Lugosi 2006, 193.

⁴⁷ Rolef 1972, 115; Thompson 2002, 157; Porath 1984, 245.

A cionista vezetők több vasat is tartottak egyszerre a tűzben a lehetséges megoldás érdekében. Veicman érdeklődést mutatott a közel-keleti föderáció terve iránt is, amelyben egy zsidó Palesztina is szerepelt. Az új politikai irányvonal iránti érdeklődését a kényszer szülte, találni egy új alternatívát a Fehér Könyvben megfogalmazott irányelvek elfogadása után. 1939. június 26-án Veicman írt Rappartnak, a Népszövetség Mandátumügyi Bizottsága tagjának a közel-keleti föderális terv rendezésének kidolgozásával kapcsolatban. „Remélem, Coupland professzor nagyobb részletességgel számol majd be tervéről a jövő héten, tesz néhány konkrét és konstruktív javaslatot a föderális megoldásról, tudniillik ez nem hasonlít a Peel-bizottság felosztási tervéhez, hanem szuverenitás nélkül veszi számításba a lehetőségét egy jövőbeli föderációnak, beleértve Szíriát, Transzjordániát és Palesztinát. Azt mondta, megpróbál támogatást szerezni javaslatának befolyásos brit körökben. Ez minden, amivel jelenleg Coupland professzor⁴⁸ szolgálni tud. Én csupán megfigyelőként veszek részt a feladatban. A negatív tapasztalatok megtanítottak rá, hogy minden olyan terv, amely eddig a Zsidó Ügynökség támogatását élvezte, a kezdetektől fogva bukásra volt ítélve. Abban sem vagyok biztos, hogy a Zsidó Ügynökség egyáltalán támogatni fogja-e: de a felosztás függetlenség nélkül keserűbb pirula lenne a számukra.”

Veicman nézőpontjából a találkozó Philbyvel, és a hajlandóság, hogy mindezt megtárgyalja Roosevelttel, annak köszönhető, hogy a második világháború előestéjén az amerikai cionisták bizakodók voltak a Palesztina-terveikkel kapcsolatban. Először is, hogy elérik a többséget a lakosságszám tekintetében a brit mandátum másodikor, hogy végül önálló államot alapíthattak. Habár a brit szimpátiára nem számíthattak az ominózus Fehér Könyv miatt, amely a zsidó bevándorlást 75 000 főben maximalizálta az elkövetkező öt évben. De arról meg voltak győződve, hogy az Egyesült Államok támogatására bizton számíthatnak. Vagy legalábbis ez az, amit Solomon Goldman rabbi, az Amerikai Cionista Szervezet elnöke 1939. június 20-án kelt levelében Veicmannak írt: „Minden okunk megvan arra, hogy azt gondoljuk, Rooseveltnél teljes megértéssel és a legmélyebb szimpátiával tekint a mozgalmunkra.” Az amerikai Legfelsőbb Bíróság bírái, Louis D. Brandeis és Felix Frankfurter között zajlott beszélgetés szerint Rooseveltnél fontolgatott egy cionizmust elősegítő „Irak-tervet”.⁴⁹ Goldman szerint az elnök mérlegelte, hogy áttelepít 200 vagy 300 ezer arabot Palesztinából Irakba, ami 300 millió dolláros költséggel járna. Ennek a műveletnek az egyharmadát a britek és a franciák, a második harmadát az amerikaiak és a maradékot a világ zsidósága állná. Elképzelésének az alapja onnan eredt, hogy 300 ezer arab lépte át a palesztinai határt és tartózkodott ott jogtalanul a Balfour-nyilatkozat óta. Rooseveltnél a beszámoló szerint nem zavarták az arab többséggel kapcsolatos egyéb jelentések. A tervről tájékoztatta Chamberlain brit miniszterelnököt két telefonbeszélgetés alkalmával is. Goldman rabbi pozitívan nyilatkozott az amerikai külügyminiszterről, Cordell Hullról is, aki szerinte „feddhetetlen jellemű ember, liberális és kapcsolata a cionistákkal mindig felhőtlen volt”. Amikor Veicman a brit nagykövet, Lord Lothian társaságában felhívta az elnököt 1940 elején, Rooseveltnél a beszélgetés során megerősítette, hogy az amerikai zsidók szívükön viselik Palesztina ügyét. Beszámolt a Palesztina gazdasági felszívóképességének kapacitásáról szóló pozitív jelentésekről, amiről Brandeis és Frankfurter is meggyőződtek személyes látogatá-

⁴⁸ Sir Reginald Coupland a két világháború közötti időszakban az Oxfordi Egyetem történelemprofesszora, Afrika és a brit gyarmati történelem szakértője, a Peel-bizottság tagja.

⁴⁹ Halperin – Order 1962, 322.

sukkor. Az elnök szimpátiája ellenére az amerikai kormányzat igyekezett elkerülni minden konfliktust Nagy-Britanniával és nem firtatta annak közel-keleti hegemóniáját.⁵⁰

Miután a Közel-Keleten a közvetlen német fenyegetés csökkent, Washingtonban az álláspont alapvetően változatlan maradt. Ennek ellenére 1942. december 29-én Hull azt tanácsolta az elnöknek, hogy ne üzenjen a Zsidó Nemzeti Alapnak, amely a cionista földvásárlási és kolonizációs ügyeket bonyolította, tekintettel a közel-keleti és észak-afrikai arabság erős cionistaellenes hangulatára. 1943. április 8-án Sumner Welles külügyminiszter-helyettes ismét figyelmeztette Rooseveltet, hogy ne szimpatizáljon nyilvánosan a Palesztinai Pénzalap kampányával, amely anyagilag támogatta a zsidó menekültek palesztinai letelepedését, az arab világ határozott tiltakozása miatt. A helyszínről érkező jelentések még inkább megerősítették a külügyminisztériumot abban, hogy kerüljék a konfrontációt az arabokkal. A kairói és bagdadi diplomáciai jelentések igazolták az USA kényelmetlen helyzetét az amerikai cionista tevékenység miatt. A kairói nagykövet 1943. február 3-án emlékeztetőben tájékoztatta Hull külügyminisztert a cionista tevékenység lesújtó következményeiről az arab-muszlim világban, és a szövetségesek közel-keleti háborús erőfeszítéseire tett lehetséges hatásáról. Áprilisban és májusban Ibn Szaúd aggodalmát fejezte ki Palesztina sorsa miatt, kifejtette, hogy meg nem nevezett csoportok sürgetésére kéri Washingtont, óvakodjon a cionistabarát politikától, és biztosítékot kér arra, hogy Washington nem tesz semmilyen lépést Palesztinával kapcsolatban a vele való előzetes egyeztetés nélkül. Hull továbbította Rooseveltnél válaszáat Ibn Szaúdnak május 26-án, hangsúlyozván, hogy kívánatos lenne egy arab–zsidó egyezmény létrejötte még a háború vége előtt.⁵¹

1939 és 1943 között Ibn Szaúd volt a kulcsfigurája annak a tervnek, amely – úgy tűnt – megoldása lehet a tárgyalásos rendezésnek. Philby úgy gondolta, hogy Ibn Szaúd támogatásával elfogadná javaslatát az arab világ, ami kétségkívül emelné a király és nem utolsósorban saját presztízsét is. A már említett, Veicmannel és Móse Sertokkal, a Zsidó Ügynökség külpolitikai ügyekért felelős vezetőjével előzetesen megtárgyalt terv négy részből állt:

1. Egész Palesztinát át kell adni a zsidóknak.
2. Az összes kitelepített arab elhelyezésének költségét a zsidóknak kellene állniuk, akik erre a célra 20 millió fontot bocsátanának Ibn Szaúd rendelkezésére.
3. Az összes többi arab államnak Ázsiában, kivéve Ádent, el kellene ismerni a teljes függetlenségét.
4. Nagy-Britanniának és az Egyesült Államoknak kell indítványoznia Ibn Szaúdnak a fenti javaslatot.⁵²

Philby szerint Veicman megvitatta a tervet Churchill haditengerészeti miniszterrel 1939. december 17-én és Rooseveltnél elnökkel 1940 februárjában. Ő maga pedig 1940 januárjában beszélt erről Ibn Szaúddal. Az első beszélgetés eredménytelensége ellenére Philby 1940 májusában arról biztosította Veicmant, hogy el fogja tudni fogadtatni a királlyal a tervet és kérte, adjon hírt, ha történik bármilyen előrelépés az ügyben. Philby biztos volt ebben a lehetőségben, de a háborús válsághelyzet következtében elenyészett a tervet. Amikor Churchillt miniszterelnökké választották, ismét élénk érdeklődést mutatott a program iránt.⁵³ 1942. március 11-én arra kérte Veicmant, hogy a közelgő amerikai látogatása során

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo. 323.

⁵² Uo. 324; Thomson 2002, 176.

⁵³ Porath 1984, 253–263.

beszélje meg újra Roosevelttel. Churchill nem kételkedett afelől, hogy a zsidók problémájának megoldása továbbra is biztosíthatja a brit befolyást a Közel-Keleten, és ezzel együtt megszerezhetné az Egyesült Államok jóindulatát is Nagy-Britannia későbbi támogatásához.

A cionisták szerint Roosevelt hozzáállása teljesen pozitív volt. Wise rabbival és Veicmannal folytatott beszélgetése során megígérte a palesztinai helyzet mielőbbi rendezését. Elmondta, hogy az ügyet már megtárgyalta Churchill-lel is, és megállapodtak a megfelelő rendezésről. Sumner Welles még azt is mondta Veicmannak, hogy az Egyesült Államoknak szándékában áll anyagi segítséget nyújtani a zsidó nemzeti otthon megteremtéséhez. 1943. május 19-én keltezett levelében az alábbiakat írta Rooseveltnek: „Veicman úgy gondolja és én is, hogy ennek a problémának a megoldása az, hogy mielőbb megállapodást kell kötniük a zsidóknak és az araboknak. Pillanatnyi reménye az, hogy próbáljuk meg előkészíteni találkozását Ibn Szaúddal, hogy kidolgozzák ennek a rendezésnek az alapjait.” Az elnök 1943 júliusában utasította Hullt, küldje Szaúd-Arábiába Harold B. Hoskins ezredest felderíteni, hogy Ibn Szaúd hajlandó-e fogadni Veicmant vagy valamelyik képviselőjét a Zsidó Ügynökségnek a király tervezett amerikai látogatása során, amikor is többek között a palesztinai ügyről és az amerikai olajérdekeltségekről tárgyalnak majd. Ibn Szaúd elutasította az elnök javaslatát, nem volt hajlandó Veicmannal találkozni. „Nem beszélhet Palesztináról, még kevésbé Palesztina zsidóságnak való átadásáról, még ha ebben a pillanatban hajlandó is lenne megfontolni az ügyet.”⁵⁴

Hoskins ezredes Roosevelt javaslatára már járt Ibn Szaúdnál 1942 novemberében és 1943 márciusában egyebek között kipuhatolni, hogy mi a véleménye Philby tervével kapcsolatban. Hoskins jelentése⁵⁵ nem volt reménykeltő, ahogy az a memorandum sem, amelyet a nemzetközi kapcsolatok szakértője, Wallace Murray készített az amerikai miniszterhelyettesnek 1942. december 17-én. A memorandum kétségeket vetett fel afelől, hogy létrejöhét-e egyáltalán megállapodás Veicman és Ibn Szaúd között.

Ibn Szaúd nem mondott egyértelmű nemet, sem igent Philby tervére 1940-ben, hanem azt felelte, hogy a megfelelő időben választ fog adni a javaslatra. Azért nem utasította el kerekén az ajánlatot, mert a II. világháború kitörése után a mekkai zarándoklat megfogyatkozásával megcsappantak az állami bevételei, a brit kormány által titokban fizetett százezer font évjáradék pedig nem fedezte a háddzsból származó kiesését, miközben az olajkoncessziókból származó jövedelem még gyerekcipőben járt. Tehát Ibn Szaúd komoly pénzgondokkal küzdött, 20 millió font segíthetett volna szorongatott helyzetén. Viszont komoly ellenérzései voltak a cionistákkal szemben és semmilyen módon nem fogadta el a zsidó nemzeti otthon létrejöttét Palesztinában. A második világháború végére sikerült a Standard Oil of California társaságtól az olajkoncessziókért annyi pénzt kisajtolnia, hogy stabilizálja az államháztartását. Ekkor már nyíltan vállalta véleményét többek között a *Life* magazinnak adott interjúbán 1943-ban, miszerint a zsidók jogtalanul követelik maguknak Palesztinát, ami az araboké onnantól kezdve, hogy elfoglalták a rómaiaktól.⁵⁶

Philby tervéből tehát semmi sem valósult meg, így ez volt az utolsó eset, hogy foglalkozott a palesztinai probléma megoldásával. Bár komoly erőfeszítéseket tett, hogy közvetítsen a palesz-

⁵⁴ Halperlin – Order 1962, 324.

⁵⁵ Thomson 2002, 158–160.; Porath 1984, 268–270.

⁵⁶ Ibn Saud 1943.

tinai arab vezetők, a cionisták és Ibn Szaúd között, nem sikerült kompromisszumos megoldásra jutni velük, annak ellenére, hogy mindhárom fél érdekeit próbálta szem előtt tartani.

„A” melléklet

Az arab vezetők javaslata St. John Philbynek, 1929. október 21.⁵⁷

1. Palesztinát alkotmányos, köztársasági kormánynak kell irányítania.
2. A törvényhozói hatalmat képviseleti parlamentre kell rábízni, amelybe az arab és zsidó képviselők közvetlen vagy közvetett szavazással kerülnének be, a lakossági számarányuknak megfelelően.
3. A végrehajtói hatalmat a képviseleti parlament a felelős kormányra ruházza rá, amelyet arab és zsidó kormánytagok alkotnának a fent említett módon.
4. A palesztinai brit főbiztosnak jogában áll a törvényhozó és a végrehajtó hatalom határozatait áttekinteni és megvétózni abban az esetben, ha bármelyik döntés összeegyeztethetetlen a brit kormány palesztinai népszövetségi mandátumában vállalt kötelezettségeivel.
5. A palesztinai brit főbiztosnak jogában áll hivatali személyzetet fenntartani, amely segíti a mandátumi kötelezettségei és feladatai teljesítésében.
6. Az idegenek bevándorlását (különösen az arabokét és a zsidókét) nem kellene megtiltani, noha a palesztinai kormány korlátozhatná a számukat a mezőgazdaság és az ipar felvevőképességének arányában.
7. A Cionista Ügynökség továbbra is elláthatja tanácsadói szerepét a zsidók ügyével érintett kérdésekben a palesztinai kormány felé. Az araboknak joguk van egy hasonló szervezet felállításához annak érdekében, hogy megvédhessék jogaikat a zsidókkal szemben.
8. A brit főbiztos maradna a felelőse és irányítója a közbiztonságnak, amíg a nemzeti kormány nem képes ellátni ezt a feladatát. Amint ez megvalósult, fokozatosan át kell adnia a feladatot a nemzeti kormánynak.
9. A kormányzati jogokat öt évente felül kell vizsgálni, és ha szükséges, módosítani.

⁵⁷ A négy mellékletet a Central Zionist Archives dokumentumai alapján közli Rolef 1972, 17–21.

„B” melléklet

St. John Philby, Magnes és Háddzs Amin al-Huszeini jeruzsálemi főmufti között zajlott megbeszélések eredményeként létrejött végleges szerződéstervezet, 1939. október 30.

1. Palesztinát ezentúl demokratikus, alkotmányos és köztársasági elvek alapján kell kormányozni.
2. A bevándorlás engedélyezett, főként araboknak és zsidóknak, az ország érdekeinek figyelembe vételével és a gazdaság munkaerő-felszívóképességének megfelelő mértékben.
3. Az összes törvényhozói jogkört a képviseleti gyűlés birtokolja, tagjait a Palesztinában élő palesztin állampolgárok választják, amelyet (muszlim illetve keresztény) arabok és zsidó képviselők alkotnak lakossági számarányuknak megfelelően.
4. Az a személy, aki több mint két éven keresztül folyamatosan Palesztinában él, jogosult a palesztin állampolgárságra.
5. A végrehajtó hatalmat a palesztin minisztertanács gyakorolja, összetételét tekintve (muszlim illetve keresztény) arabok és zsidók a fent említett javaslatához hasonló arányban. Feladata az ország irányítása, amiért a képviseleti törvényhozó testületnek felelős. Hasonlóan kell rendelkezni a kormányzati szervekben alkalmazott arab és zsidó tisztviselők beosztásának meghatározásáról, figyelembe véve lakossági számarányukat és végzettségüket.
6. Továbbra is a brit főbiztos felel az ország biztonságáért, egészen addig, amíg a mandátumi palesztin kormány úgy nem ítéli, hogy átadhatja a feladatot.
7. A brit főbiztos a Népszövetség nevében vétőjoggal bír a palesztin kormány és a képviseleti törvényhozó testület törvénykezési vagy végrehajtási tevékenységével szemben, ha az összeegyeztethetetlen a brit kormány mandátumi kötelezettségvállalásával, sérti a kisebbségek vagy a külföldiek jogait, káros a békére és az ország fejlődésére; ekkor a kormány és a testület vitás kérdésben a Népszövetség Tanácsához fordulhat jogorvoslatért.
8. A Zsidó Ügynökség továbbra is törvényes köztisztületként működik, tanácsot adhat és együttműködhet a palesztin kormánnyal minden olyan esetben, amely érinti az országban élő zsidók ügyét. Az arab és a keresztény közösségeknek is joga van hasonló státuszú és funkciójú intézmény felállítására.
9. Továbbá a kormány átvállal minden eddigi állami adósságból és nemzetközi szerződésből fakadó kötelezettséget.

„C” melléklet

A palesztinai arab–zsidó megegyezés alapjául – Magnes javaslata

1. Palesztina az a föld, ahol mind az araboknak, mind a zsidóknak joguk van élni.
2. Palesztinát ismerjék el független területként ugyanúgy, mint Transzjordániát. A palesztin kormány demokratikus és képviseleti legyen. A brit főbiztos tölti be az államfői posztot ugyanúgy, mint a domíniumok esetén a főkormányzó. Ő nevezi ki vagy bocsátja el a kormány tagjait, a törvényhozó testületnek tartozik felelősséggel. A kormányzatnak az alábbiakból kell állnia: földművelésügyi, oktatásügyi, egészségügyi, kereskedelmi, ipari, közlekedésügyi, gazdasági, igazságügyi, belügyi és zsidóügyi miniszter. Az utóbbi elnevezéséről

még egyeztetni kell a Zsidó Ügynökséggel, és képviselni kell a zsidó nemzeti otthon érdekeit is a kormányban.

3. Mielőtt Palesztina függetlenségét deklarálnák, szerződést kell kötni Nagy-Britanniával és ki kell dolgozni az alkotmányt. Mindkettőt ratifikálnia kell a palesztinai törvényhozó testületnek háromnegyedes többséggel és a Nemzetek Szövetségének. Az alkotmányt a törvényhozó testület háromnegyedes többségi szavazásával lehet megváltoztatni, Nagy-Britannia és a Népszövetség Tanácsának beleegyezésével.

4. A törvényhozó testületet a 20 év feletti palesztin állampolgárok választják meg általános, titkos szavazással. Az összes választási kérdéssel kapcsolatosan egy speciális bizottság hoz döntést. 30 év feletti, írni-olvasni tudó, palesztin állampolgároknak lehet szavazati joguk. 15 ezer palesztin állít ki egy képviselőt. A megfelelő kisebbségi képviselőt a választási törvénynek kell biztosítania, ahogy Transzjordániában is. A brit főbiztos jelöli ki a nomád beduinok képviselőit számarányuknak megfelelően.

5. A brit–palesztinai szerződésbe és az alkotmányba is bele kell foglalni az arabokat és zsidókat megillető, Palesztinába történő szabad migráció jogát, ami csak az ország gazdasági felvevőképességétől függ. A bevándorlás szabályozását négy arab, két zsidó parlamenti képviselőből és a Népszövetség által kinevezett három, nem palesztinai bevándorlásügyi szakértőből álló bizottság hatáskörébe kell utalni.

6. Minden bevándorlót megillet a palesztin állampolgárság, ha az elmúlt három évben, két éven keresztül folyamatosan Palesztinában lakott. Az állampolgárság megadása nem a hatóságok önkényes döntésén múlik, hanem törvényes joga a kérelmezőnek. Elutasítás esetén joga van bírósághoz fordulni, fellebbezési fórumként pedig a főbiztossághoz.

7. Az arab és a héber a hivatalos nyelve Palesztinának. Mindkét nyelv egyformán hivatalos a parlamentben és a központi kormányzat minisztériumaiban. A közigazgatási körzetekben és az önkormányzatoknál mindkét nyelv használata kötelező, ha a kisebbség lélekszáma eléri a tíz százalékot. Mindkét nyelvet használni kell a kormányzati hivataloknak, köztestületeknek az ügyintézés során, bíróságon, mint a törvényhozás nyelvét és minden közérdekű információ bejelentése esetén.

8. Mind az arab, mind a zsidó közösség széles körű kulturális autonómiát élvez, beleértve az egész iskolarendszert és kulturális életet. A közoktatást a nemzeti oktatásügyi testület irányítja, az oktatásügyi minisztérium koordinációs és szakmai felügyelettel rendelkezik. A helyi közösség oktatásügyi testülete tartja fenn az alapfokú iskolákat, míg a középfokú intézményeket a nemzeti oktatásügyi testületek. Az állam anyagilag támogatja az oktatási intézményeket. Az iskolarendszer célja, hogy minden 6 és 14 év közötti fiú és lány ingyenes és kötelező oktatásban részesüljön.

9. Arab és zsidó palesztinokat kell alkalmazni a kormányzati szolgálat minden szintjén a lakosság számarányának megfelelően, tekintettel a végzettségükre. Nem palesztinok határozott idejű szerződéssel alkalmazhatók, a brit állampolgárok előnyt élveznek. Minden miniszternek és körzeti vezetőnek szükséges brit tanácsadót alkalmazni öt évre szóló szerződéssel, ami később megújítható.

10. A külügyek irányítása, Palesztina érdekeinek képviselője külföldön, az ország közbiztonsága, határvédelme teljes mértékben és közvetlenül a brit főkormányzás irányítása alá tartozik, a törvényhozó szervek beavatkozási joga nélkül.

11. A brit–palesztinai szerződés határozza meg Nagy-Britannia további jogait. Kizárólagos ellenőrzési joggal rendelkezik a légifolyosók, a közúti és vasúti közlekedés, azok megfelelő karbantartása, a kikötők, a pénzügyek és a koncessziók engedélyezése fölött.

12. Minden törvényt a brit főbiztos ír alá hatályba lépésük előtt. Az aláírást megtagadhatja, ha a törvény ellenkezik az alkotmánnyal vagy annak szellemével, vagy a brit–palesztinai szerződéssel. A palesztinai törvényhozó testületnek joga van fellebbezni a brit kormányhoz és a Népszövetséghez.

13. Hasonlóan Libanonhoz, Palesztinának sincs államvallása, hanem teljes vallásszabadsággal bír. Minden vallás és minden állampolgár teljesen egyforma jogokkal bír a törvény előtt és egyforma védelmet élvez az összes törvényes ügyével kapcsolatban.

14. A palesztinai keresztény, muszlim és zsidó szent helyek területenkívüliséget élveznek. Kizárólagosan a brit főbiztos alá tartoznak, aki irányításukért a Népszövetségnek felelős az erre a célra felállított vallási testület segítségével.

15. Palesztina Népszövetségbe való belépéséről vagy egyesüléséről a szomszédos államokkal a törvényhozó testület háromnegyedes többségi szavazása dönt, Nagy-Britannia és a Népszövetség beleegyezésével.

„D” melléklet

Philby 1937. május 26-án keltezett tervezete

Egybegyűlt alulírottak, egyetértünk az alábbi pontokban:

1. Az első világháború alatt a brit kormány ígéretet tett az összes arab terület függetlenségére, ezzel együtt a zsidóknak is megígérte, hogy minden szükséges segítséget megad ahhoz az erőfeszítéshez, ami nemzeti otthonuk megalapításához szükséges Palesztinában.
2. Logikailag ez a két ígéret összeegyeztethetetlen, ami a gyakorlatban két egyformán elégedetlen nemzetet eredményezett.
3. A fennálló patthelyzet okozta az 1936-os arab lázadást, amit aligha old meg egy brit vizsgálóbizottság, amely illetékességi körénél fogva eleve kizárja a palesztinai probléma minden nézőpontból történő vizsgálatát.
4. Semmi más, kizárólag az arab–zsidó tárgyalások alapján létrejött szerződés nyújthat elégséges vagy tartós megoldást a problémára.
5. A zsidók előtt álló lehetőségek a következők: (a) keresni a Nyugat támogatását álmuk valóra váltásához, vagy (b) felismerni a lehetőséget az Arábiával fenntartott kapcsolatokban. Az elsöre (a) meglehetősen kicsi az esélyük, míg (b) elfogadható lehetne, ha biztosítanák számukra azt a pozíciót, amit Palesztinában követelnek.
6. Az arabok a brit mandátum és a Balfour-nyilatkozat visszavonását követelik. A zsidók nem elleneznék mindezt egy megfelelő arab megállapodásért cserébe.
7. Mindkét fél egyenlő mértékben elutasítja Palesztina felosztását zsidó, arab és brit területekre (ahogy azt a korábbiakban javasolták). Ellenben a zsidók és az arabok is támogatják Palesztina kiterjesztését, összeolvadását Transzjordániával.
8. A zsidók követelik a korlátlan bevándorlás fenntartását minden honfitársuk számára, akiknek a palesztin állampolgárság a vágyuk. Az arabok elfogadásra nyújtották be a fent említett 6. és 7. pontokban foglaltakat, egyetértve Nagy-Palesztina korlátlan bevándorlási

engedélyével, vallásra való tekintet nélkül, kizárólag az ország munkaerő-felszívóképességének függvényében.

9. (a) Az ország munkaerő-feltevő képességét megnövelhetné a Transzjordániával való egyesülés, ami új polgárok beáramlását eredményezhetné, melynek feltételeit egy vegyes, állandó bizottság fektetné le, amely alá lenne vetve (i) a kormánynak, és (ii) a nemzetközi jog állandó bíróságának, ha szükséges. (b) A bizottság, tudomásul véve a fentieket, állhat a Népszövetség elnökéből, a Zsidó Ügynökség által választott két zsidó, két arab képviselőből.

10. (a) A zsidók követelhetik az arabok és zsidók között létrejött szerződések pontos betartását:

(b) Feltéve, hogy Palesztina és Transzjordánia egyesítésével létrejön egy önálló politikai egység a bennszülöttekből álló kormánnyal, amely szavatolná a kötelezettségek betartását, melyeket (i) a Népszövetség, (ii) a független arab államok egy képviselője – akinek mindegyik az önkormányzat szabályainak a betartatása lenne a felelőssége – erősítene meg ellenjegyzésével.

(c) Lehetséges megoldás lenne Nagy-Palesztinát egyedül Ibn Szaúd védnöksége alá helyezni, aki az egyedül alkalmas vezető, aki képes lenne biztosítani a garanciákat. Ebben az esetben a Népszövetségnek gyakorlatilag nem lenne tényleges felelőssége.

(d) Nagy-Palesztina jövőbeni államformája népszavazással kerülne meghatározásra, mint Abdallah emír monarchiájában, vagy más monarchiákban, vagy köztársaságokban, időszaki választott elnökkel.

(e) Egyik hatalomnak sem, kivéve az arab államoknak, lehetne stratégiai, kereskedelmi és gazdasági kedvezményeket engedélyezni Nagy-Palesztinában.

11. A zsidók természetesen teljes szabadságot élveznének a saját vallási és kulturális életük irányításának tekintetében.

Bibliográfia

Szakirodalom

Bell 1927 = Bell, Florence: *The letters of Gertrude Bell*. 2. kötet. Boni and Liveright, New York, 1927. <http://gutenberg.net.au/ebooks04/0400461h.html>

Faulkner 2016 = Faulkner, Neil: *Lawrence of Arabia's war: the Arabs, the British and the remaking of the Middle East in WWI*. Yale University Press, London.

Ferwagner 2016 = Ferwagner Péter Ákos: Arabiai Lawrence és az arab felkelés. *Belvedere Meridionale*, 28. évf., 4. szám. 6–23.

Friedman 1970 = Isaiah Friedman: The McMahon-Hussein Correspondence and the Question of Palestine. *Journal of Contemporary History*, 5. évf., 2. sz. 83–122.

Friedman 2008 = Friedman, Isaiah: How Trans-Jordan was severed from the territory of the Jewish National Home. *Journal of Israeli History*, 27. évf., 1. sz. 65–85.

Gilbert 1998 = Gilbert, Martin: *Izrael története*. Pannonica Kiadó, Budapest.

Goren 1982 = Goren, Arthur A.: *Dissenter in Zion. From the Writings of Judah L. Magnes*. Harvard University Press, Cambridge.

Halperlin – Order 1962 = Halperlin, Samuel – Order, Irvin: The United States in Search of a Policy: Franklin D. Roosevelt and Palestine. *The Review of Politics*, 24. évf., 3. sz. 320–341.

- Ibn Saud 1943 = Ibn Saud's First Pronouncement on the Palestine Problem. *Life Magazine*, 1943. március 21. 76.
- Kars 2010 = Karsh, Efraim: *Palestine Betrayed*. Yale University Press, New Haven and London.
- Kazziha 1979 = Walid Kazziha: The Political Evolution of Transjordan. *Middle Eastern Studies*, 15. évf., 2. sz. 239–257.
- Lugosi 2006 = Lugosi Győző: *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Monroe 1973 = Monroe, Elizabeth: *Philby of Arabia*. Faber and Faber, London.
- Philby 1937 = Philby, H. St. John: The Arabs and the Future of Palestine. *Foreign Affairs*, 16. évf., 4. sz. 161–162.
- Philby 1948 = Philby, H. St. John: *Arabian Days: An Autobiography*. Robert Hale Limited, London.
- Porath 1984 = Porath, Yehoshua: Weizmann, Churchill and the „Philby Plan”, 1937–1943. *Studies in Zionism*, 5. évf., 2. sz. 239–272.
- Rolef 1972 = Susan Hattis Rolef: The Zionist and St. John Philby. *Jewish Social Studies*, 34. évf., 2. sz. 107–121.
- Rostoványi 2006 = Rostoványi Zsolt: *Együttélésre ítélve. Zsidók és palesztinok küzdelme a Szentföldért*. Corvina Kiadó. Budapest.
- Shlaim 1988 = Shlaim, Avi: *Collusion Across the Jordan. King Abdullah, The Zionist Movement, and the Partition of Palestine*. Clarendon Press, Oxford.
- Thompson 2002 = Thompson, Jerald L.: *H. St. John Philby, Ibn Saud and Palestine*. Fredonia Books, London.
- Townsend 2010 = Townsend, John: *Proconsul to the Middle East. Sir Percy Cox and the End of Empire*. I.B. Tauris, London.
- Toynbee 1970 = Toynbee, Arnold: The McMahon-Hussein Correspondence: Comments and a Reply. *Journal of Contemporary History*. 5. évf., 4. sz. 185–201.
- Ulrichsen 2017 = Ulrichsen, Kristian Coates: The British Occupation of Mesopotamia, 1914–1922. *The Journal of Strategic Studies*, 30. évf., 2. sz. 349–377.
- Wilson 1990 = Wilson, Mary C.: *King Abdullah, Britain and the Making of Jordan*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Yergin 2018 = Yergin, Daniel: *A zsákmány. Hajsza olajért, pénzért és hatalomért*. Antal József Tudásközpont, Budapest.